

Finis Austriae: **pád dvouhlavého orla (říjen–listopad 1918).** **K mezinárodní konferenci konané v Paříži** **8. a 9. února 2018**

Daniel Baric

UFR Études slaves, Sorbonne Université Paris
daniel.baric@paris-sorbonne.fr

Vojenské a politické zhroucení habsburské říše nepochybně představuje zásadní zlom v evropských dějinách 20. století. Na podzim roku 1918, v průběhu několika týdnů poznamenaných chvílemi nejistoty a improvizací, vzrůstajícím napětím na všech frontách a vojenskými, diplomatickými, politickými a společenskými zvraty, které předtím v prostoru dunajské monarchie neměly obdoby, se politický systém císařství rozpadá. Příměří ve Villa Giusti z 3. listopadu 1918 ukončuje válečný stav s Rakousko-Uherskem, které se tříští a v následujících dnech zaniká. 11. listopadu císař Karel I. podepisuje abdikaci a otevírá tak cestu k první Rakouské republice. Na troskách říše mezitím vznikají nové státy. Současně se Károlyiho maďarská vláda potýká s ožehavými sociálními problémy a rozpadají se právní vazby, které spojovaly země svatoštěpánské koruny. Tato série krizí a nových začátků se odvíjí ve znamení chaosu, ba anarchie, ale také rychlého uchopení nástrojů moci ze strany politicky odpovědných osob, usilujících o ustavení nového řádu. Demobilizace vyvrhuje na silnice přívaly vojáků a koní bez jezdců, ale železniční síť, symbol umírající monarchie, nadále víceméně funguje. I z odstupu jednoho století si tento rychlý sled významných a rozporuplných událostí uchovává svou sugestivní působivost.

Konference *Finis Austriae: pád dvouhlavého orla*, konaná 8. a 9. února 2018 v Paříži v Maison Heinrich Heine, se toto období pokusila uchopit v jeho subjektivní materialitě, prostřednictvím osobní a kolektivní zkušenosti přechodu od mnohasetleté monarchie k novým formám vládnutí. Její organizátoři, Ute Weinmann (Univerzita Cergy-Pontoise) a Daniel Baric (Univerzita v Tours), na ní chtěli svést dohromady badatele, kteří na základě dosud neznámých či málo prozkoumaných soudobých i novějších pramenů vylíčí podzimní krizi v rozmanitých kontextech, zeměpisných a národnostních konstelacích monarchie, ve Vídni¹ a v dalších německy mluvících regionech od Karpat po Jadran. Významná data — pro mnohé státy střední a východní Evropy klíčové přerovy — se v chronologii podzimu 1918 doslova tísní, myšlenkou konfe-

1 Literatura k situaci ve Vídni je bohatá (srov. Healy, Maureen: *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*. Cambridge University Press, Cambridge 2003; Pfoser, Alfred — Weigl, Andreas (eds.): *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg*. Metroverlag, Wien 2013), a ohnisko zájmu se proto záměrně rozšířilo na periferie říše.

rence však bylo zachytit něco z pocitů, které zmítaly současníky ve všech koutech geografického prostoru, jenž právě přestával být císařstvím. Ambicí organizátorů bylo nabídnout takovou perspektivu na konec habsburské říše, která umožní přiblížit se událostem, a zároveň si od nich udržet odstup, jaký nám umožňuje vzdálenost jednoho století.

Předmětem úvah se měly zároveň stát i historické, literární a filozofické interpretace, jež toto krátké období podnítilo. Apokalypsa, kataklyzma, zhroucení, ale také (znovu)zrození, osvobození: obrazy právě tak ostře kontrastní jako interpretace, které se postupně vystřídaly, aby daly konci války určitý smysl. Záplava historiografických prací si už od dvacátých let klade otázku vnitřních i vnějších důvodů zániku habsburské říše (od Oszkára Jásziho po Françoise Fejtöa, abychom uvedli dva význačné příklady). Bádání se v mezinárodním kontextu intenzivně rozvíjí, zvláště v souvislosti s reflexí stého výročí první světové války.

V roce 1986 se v rámci francouzských vzpomínkových akcí uskutečnil projekt nazvaný *Radostná apokalypsa*, jehož součástí byla výstava uspořádaná v Centre Georges Pompidou v Paříži. Název odkazuje na spojení, které v daném kontextu použil Hermann Broch — „Fröhliche Apokalypse“. Ve výstavním katalogu, který stejně jako samotná výstava zaznamenal ve Francii značný ohlas,² se jako označení pro konec první rakouské republiky objevuje výraz *Finis Austriae*. Francouzský historik Jean-Paul Bled jej pak v nedávné době užil k označení posledních dnů habsburské monarchie.³ Organizátoři letošní konference si jej přisvojili především v tomto významu. Mnohost užití tohoto spojení však naznačuje možnost opakované smrti, a tím i to, že se Rakousko mohlo znovu zrodit, že konec a zhroucení znamenají zároveň začátek jiné formy politického života. Jednu ze spojnic uvedeného dvojího užití výrazu *Finis Austriae* poskytli také dva účastníci letošní konference, Wolfgang Maderthaler a Gerald Stieg, kteří se podíleli již na katalogu vydaném Centre Georges Pompidou.

Cílem konference bylo ale také kritické přehodnocení vžitého výrazu „radostná apokalypsa“, tedy otázka, zda je závěrečný okamžik císařství skutečně možné chápat jako „radostné vědomí odhalení“, „triumfální moment v řádu ducha“, jak německé adjektivum „fröhlich“ v katalogu ke zmíněné výstavě chápal umělecký kritik Jean Clair (nikoli tedy ve významu „prostého veselí“).⁴ Protějškem tohoto pojetí by byla „apokalypsa“ o to pochmurnější, že její smysl by současníkům unikal. Ostatně apokalypsa může být chápána i jako období proměnlivé délky, jako tomu bylo i v případě výstavy z roku 1986. První část konference jsme proto nazvali Pochmurná apokalypsa?, neboť v ní šlo o to postihnout interpretaci konce habsburské říše buď u současníků, nebo v pozdější reflexi. François Genton (Grenoble) se ve svém příspěvku *Francie a Rakousko-Uhersko, od dynastické Evropy k Evropě národních států* zabýval specificky pamětí první světové války ve Francii ve vztahu k ostatním evropským národům zapojeným do konfliktu, s důrazem na Habsburky v dějinách Francie jakožto soupeřící teritoriální a politickou mocnost. Geopolitický řád ustavený ve Versailles

2 Clair, Jean — Kobry, Yves (eds.): *Vienne, 1880–1938. L'Apocalypse joyeuse*. Katalog výstavy. Centre Georges Pompidou, Paris 1986.

3 Bled, Jean-Paul: *L'Agonie d'une monarchie. Autriche, 1914–1920*. Tallandier, Paris 2014.

4 Clair — Kobry: *L'Apocalypse joyeuse*, s. 51.

vykazoval určitou odolnost a „krátké 20. století“, které skončilo s rozpadem sovětského bloku, mohlo klidně začít právě až v roce 1918 založením nových států, a nikoli už roku 1914. Alfred Pfoser (Vídeň) předložil v příspěvku nazvaném *Hlavní město hledající stabilitu. Léta před rudou Vídní* deset obrazových momentek, dokládajících situaci někdejší metropole habsburské říše, jež se nyní stala hlavním městem územně okleštěné republiky, která přišla i o svou někdejší prestiž. Tento kaleidoskopický pohled vyjevil zásadní protiklady: Vídeň byla městem umírajícím, městem revolučním, a nadále též kulturní metropolí. Wolfgang Maderthaler (Vídeň) v příspěvku *Wittgenstein a hranice vyjádřitelného* uvedl do vzájemného vztahu situaci rozpadu, do níž se propadla monarchie, a vznik spisu *Tractatus logico-philosophicus* (1921) mladého rakouského filozofa. Zdá se, že v závěrečných pasážích tohoto pojednání, které se snaží postihnout to, co patří do řádu nevyjádřitelného, vystávají Wittgensteinovy traumatické zkušenosti z fronty. Herta-Luise Ott (Amiens) představila v příspěvku *Franz Theodor Csokor (Der Dritte November) a Franz Werfel (Das Trauerhaus)* tyto dva autory a dvě jejich reprezentativní díla. Csokorova divadelní hra i Werfelova novela pojednávají o třenicích na dvou zvláštních místech v Předlitavsku uvnitř malé komunity, která nepřezijí zánik císařství. Účastníci konference poté zhlédli rakouský film *3. November 1918* (1965) režiséra Edwina Zbonka, natočený podle Csokorovy hry, která byla po své premiéře ve vídeňském Burgtheateru (1937) vnímána jako rekvie za staré Rakousko, po anšlusu byla zakázána a po roce 1945 se vrátila do kánonu rakouské literatury.

Ve druhé části konference, nazvané *Politické sázky rozpadu císařství*, zazněly dva biografické příspěvky a dvě pojednání o maďarské situaci. Christopher Brennan (Londýn) prostudoval pro svůj příspěvek „*Euere Majestät fragen mich etwas spät*“ (ke Karlu I.) materiály z různých archivů, aby objasnil psychologické motivace posledních dvou měsíců vlády císaře Karla I., který dokázal akceptovat zánik císařství jen s velkým zpožděním. Catherine Horel (Paříž) nabídla *Pohled na konec Rakousko-Uherského císařství z maďarské perspektivy*. Důraz přitom položila na paradoxní charakter roku 1918 z maďarského pohledu, na získání nezávislosti a následnou demontáž říše, jejíž bolestný ráz posílil syndrom porážky. Pokud byli Maďaři vůči císařství loajální, bylo to v první řadě proto, že hájili svou vlastní pozici. Tam, kde jsou v průběhu roku 1918 vyhlášovány stávky, vítězí nespokojenost. Od konce října se revoluční události odvíjejí v rychlém sledu: 16. listopadu je vyhlášena republika, nový stát však v dubnu roku 1919 rozvrátí bolševici. Antoine Marès (Paříž) se zabýval vazbami mezi *Edvardem Benešem a koncem Rakousko-Uherska*. Na základě svých nejnovějších výzkumů týkajících se „sázky na Československo“ a jejího celkem vzato pozdního vítězství přiblížil politickou trajektorii Edvarda Beneše a přispěl tak k celkové interpretaci konce císařství. Étienne Boisserie (Paříž) se soustředil na situaci *Německy mluvících obyvatel Slovenska v listopadu 1918*. Tři velké oblasti německého osídlení na severu Maďarska (Bratislava, Hauerland a Spiš) představil v okamžiku ústavní změny. Výzkum provedený v lokálním měřítku tak umožnil popsat různé typy krizí habsburského režimu a rozmanité loajality, které v daném kontextu existovaly.

Poslední část konference, *Konec světa včerejška, ozvěny od Vídně po Jadran*, tvořily příspěvky pojednávající o důsledcích césury, kterou znamenal listopad 1918. Gerald Stieg (Paříž) provedl v příspěvku *Poslední dny „Posledních dnů lidstva“* analýzu čísel časopisu *Die Fackel*, redigovaného a vydávaného Karlem Krausem, z válečného

a bezprostředně poválečného období. Kraus rozebírá proslavy a fráze otiskované médiu a propagandistickými agenturami a tím, že proti sobě staví oficiální politiku (*Nibelungentreue*) a realitu (aféra s dopisy Sixtovi), se snaží delegitimizovat a korigovat oficiální informace. Ute Weinmann (Cergy-Pontoise) představila svůj výzkum týkající se regionu Korutan v příspěvku nazvaném *Jižní hranice Rakouska. Debaty, boje a kome-morace v Korutanech*. Jižní část tohoto regionu má dvojí kulturu, německojazyčnou a slovinskou. Novou hranici mezi Rakouskem a Jugoslávským královstvím stanovilo lidové hlasování uspořádané 10. října 1920. Na základě článků v deníku *Klagenfurter Zeitung* a kulturní revue *Carinthia* poukázala Ute Weinmann na to, jak se v tisku promítaly obavy obyvatelstva, týkající se především možnosti rozdělení Korutan mezi dva nové státy. Pronikavá analýza ukázala, jak došlo k posunu od bratrského postoje vůči Slovincům k odmítnutí všech Slovanů. Kolem hlasování vznikl paměťový diskurz hrdinské obrany teritoria. Tullia Catalan (Terst) představila situaci v *Listopadu 1918. Konec habsburského Terstu v tisku* a ukázala, že o rozdílném vnímání a interpretacích skutečnosti, které prezentoval tisk, rozhodovaly sociální rozdíly. Daniel Baric (Tours) se ve svém příspěvku zaměřeném taktéž na Jadran (a Pulu jakožto přístav válečného námořnictva) zamýšlel nad *Koncem loď ‚Viribus Unitis‘ mezi dokumentárními texty a literaturou (1918–1988)*. Admirálská loď rakousko-uherské námořní flotily *Viribus Unitis* se potopila 1. listopadu 1918 po akci dvou italských vojáků, kteří se v Itálii stali oficiálně oslavovanými hrdiny. Tato událost získala v různých národních kontextech a na základě individuálně zaujatých pozic rozdílný symbolický obsah. Chorvatský spisovatel Ivan Katušić předložil ve svém literárním a dokumentárním vyprávění (*Admiralski stijeg, Záhřeb 1987*) interpretaci události, kde privilegované místo získává poražená rakousko-uherská strana, což je možné číst jako ozvěnu situace v soudobé Jugoslávii, jež byla na konci osmdesátých let sama nehomogenní a destabilizovaná. V připravovaném podzimním čísle časopisu *Austriaca* vyjde ještě příspěvek Iryny Dmytrychynové *Konec říší a zrod státu. Ukrajinský sen Viléma Habsburského*, který představuje roli Viléma Habsburského v ukrajinské otázce až do jeho zmizení v sovětských žalářích, jakož i specifickou pozici této historické osobnosti na dnešní Ukrajině.

Na konci tohoto přehledu je patrné, že události podzimu 1918 byly poznamenány spirálou násilí. Případ Maďarska je zvláště výmluvný: zavraždění hraběte Istvána Tiszy 31. října bylo predehrou k období politické nestability a v kontextu návratu vojáků a nedokonalé kontroly jejich odzbrojení umožnilo rozpoutání násilí mezi bílými a rudými. Zkoumání ukázalo, nakolik je obtížné používat homogenním způsobem pojem místa paměti v transnacionální rovině, jakkoli má svou užitečnost v národním kontextu, ať už proto, že v tomto případě není takové „místo paměti“ ohlasem žádné sdílené vzpomínky a emoce, nebo proto, že je poznamenáno zásadně rozdílnými interpretacemi. Právě to by měl ukázat sborník příspěvků z konference. Měl by uchopit toto přelomové období i jeho různorodé interpretace, což vyžaduje decentrovaný přístup, v němž se kříží různé perspektivy a jazyky. Je zjevné, že různorodost specializací — historických a literárních — musí nevyhnutelně přinést nové či komplementární osvětlení studovaných problémů. Ambicí připravovaného svazku je na základě biografických, monografických a mikrohistorických studií vyložit období, které bylo zvláště bohaté na události, jež se při následné přeměně v literární fakty a při intelektuální reflexi změnilo v symboly, a získat jistou uce-

lenou představu o dění v habsburské říši. V diskuzích, které konferenci provázely, pak vyvstaly některé otázky, nad nimiž doposud historiografie nedospěla ke shodě, zvláště problém provázanosti s neklidným meziválečným obdobím.⁵ Komparativní přístup každopádně prokázal, že zmnožení perspektiv může pomoci zostřit pohled na celý region, který i nadále zůstal hluboce podmíněn svou přínáležitostí k celku habsburské monarchie.

Z francouzštiny přeložil Josef Šebek.

5 Prost, Antoine — Winter, Jay (eds.): *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie*. Seuil, Paris 2004, s. 273–287.